

DOI: 10.36719/2663-4619/63/37-42

Gülnaz Rəfail qızı Ələsgərova
Bakı Dövlət Universiteti
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
alasarova.gulnaz@gmail.com

NİFRƏT NİTQİNİN ANLAYIŞI-AVROPA ŞURASI VƏ AVROPA İNSAN HÜQUQLARI MƏHKƏMƏSİNİN YANAŞMALARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: söz azadlığı, nifrət nitqi, Avropa Şurasının standartları, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, ifadənin məzmunu, zorakılığa çağırış

The concept of hate speech - a comparative analysis of the approaches of the Council of Europe and the European Court of Human Rights

Summary

Providing an opportunity for society to develop and progress, freedom of speech is surely one of the vital conditions for sustainable democracy. Nevertheless, freedom of speech is not an absolute right and exhaustive list of limitations are delineated by many jurisdictions. In Europe as well it is still subject to accepted restrictions designed to prohibit incitement to hatred or conflict with other human rights. This article discusses approaches to hate speech as a legitimate ground for restriction of freedom of speech. The article is dedicated to a comparative analysis of the case law of the ECHR and the provisions of the Recommendations adopted in the framework of the Council of Europe. In particular, the author tries to find a clear distinction between speech that is not welcome by the majority of society and the prohibition of hate speech.

Key words: freedom of speech, hate speech, standards of Council of Europe, European Court on Human Rights, context of speech, call for violence

Giriş

İfadə azadlığı dayanıqlı demokratiyanın təməl sütunlarından və şərtlərindən biri olaraq digər hüquq və azadlıqların müdafiəsini və tətbiqini gücləndirir, habelə cəmiyyətin fasiləsiz və davamlı inkişafı üçün möhkəm zəmin yaradır. Avropa Şurası Dövlət və Hökumət Başçıları Üçüncü Zirvə Toplantısında “ifadə və məlumat azadlığının, habelə kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqilliyinin demokratiyamızın mühüm elementləri kimi təşviq etmək və onlara zəmanət vermək öhdəliklərini” bir daha təsdiq etdilər. (Action Plan, CoE CM (2005)).

Bununla belə, ifadə azadlığı mütləq hüquq deyil və digər insan hüquqları ilə təzad, ziddiyyət təşkil edən və ya hər-hansı topluma və ya şəxsə qarşı nifrət təbliğ edən çıxışların qarşısının alınması üçün dövlətlər tərəfindən qəbul edilmiş bəzi qanuni məhdudiyyətlərə məruz qala bilər. Fəqət, həm ifadə azadlığı, həm də şəxslərin şərəf və ləyaqətinə hörmət hüququ dayanıqlı demokratiyaların təməl sütunlarından olaraq dövlət tərəfindən eyni dərəcədə müdafiə olunmalıdır. Bu səbəbdən də ifadə azadlığı ilə şərəf və ləyaqətə hörmət hüququ cəmiyyət tərəfindən bir-birilərini istisna edən deyil, bir-birilərini tamamlayan hüquqlar kimi qəbul olunmalıdır. Nifrət nitqi bu nöqtəyi-nəzərdən istisnayı təşkil edir, çünki o, demokratik cəmiyyətlərdə ictimai debatlar üçün həqiqi təhdid mənbəyi kimi qiymətləndirilir.

İfadə azadlığı təkcə təhqiramiz və ya laqeydlik halı kimi qəbul edilən və ya hesab edilən "informasiya" və ya "ideyalara" deyil, həm də dövləti və ya cəmiyyətin hər hansı təbəqəsini təhqir edən, şoka salan və ya narahat edən informasiya və ideyalara şamil edilir (Handyside v. the United Kingdom, EctHR, 1976: § 49). Digər tərəfdən, tolerantlıq və hər kəsin bərabər şəkildə ləyaqətinə hörmət etmək demokratik, plüralist bir cəmiyyətin əsasını təşkil edir. Belə olduğu təqdirdə demokratik ənənələrə sahib bir çox cəmiyyətlərdə tətbiq olunan “rəsmiyyətlər”, “şərtlər” “məhdudiyyətlər” və ya “cərimələr” ilə mütənəsb olduğu təqdirdə, dözümsüzlüyə əsaslanan nifrəti təbliğ, təhrik və ya təşviq edən və ya ona əsaslanan bütün ifadə formalarının qarşısını almaq və ya belə nitqə görə müvafiq sanksiya tətbiq etmək kimi qanuni hədəflər müəyyən oluna bilər (Erbakan v. Turkey, 2006: §56). Buna baxmayaraq, qanuni məqsədlərə cavab vermək üçün məhdudiyyətlər olduqca müəyyən və məhdud olmalıdır.

Bildiyimiz kimi ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması üçün fərqli əsaslar mövcuddur, lakin mövzu geniş olduğundan hazırki məqalə sırf nifrət nitqi ilə bağlı yanaşmanın təhlilinə həsr olunacaqdır.

Bu mövzunu maraqlı edən xüsusiyyətlərdən biri məcburi hüquqi qüvvəyə malik beynəlxalq sənədlərdə nifrət nitqinə hamılıqla tanınmış anlayışın verilməməsidir. Belə olduğu halda nifrət nitqinin qarşısının

alınması səbəbilə ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması sahəsində qeyri-müəyyənliklə, o da öz növbəsində ifadə azadlığının mütənəsb olmayan şəkildə məhdudlaşdırılması ilə nəticələnəcəkdir. Azərbaycan Avropa Şurasının üzvü olduğundan bu qurumun və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) yanaşmasını təhlil etmək və öyrənmək bizim üçün olduqca vacibdir.

Məqalədə həm Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş tövsiyələr, həmin qurumun problemə yanaşması, digər tərəfdən isə AİHM-in presedent hüququndan hasil olunan nəticələr qarşılıqlı və müqayisəli şəkildə təhlil olunacaqdır. AİHM-in Avropa Şurası çərçivəsində qəbul edilən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası əsasında fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq nifrət nitqinin anlayışına və açıqlamaları, ifadələri nifrət nitqi kimi səciyyələndirmək məqsədilə istifadə olunan kriteriyalar müəyyən olunacaq və hər iki yanaşmanın müsbət və mənfi tərəfləri nəzərdən keçiriləcək.

Nifrət nitqi konsepsiyasını təyin etmək üçün dəqiq bir yanaşma və ya hüquqi meyar seçmək çətindir, çünki biz yalnız hamılıqla qəbul oluna biləcək meyarı müəyyən etməməliyik, həm də nifrət nitqinə mütənəsb məhdudiyyətlərin çərçivəsini təyin etməliyik. “Nifrət” – şifahi davranış və digər simvolik, kommunikativ hərəkətlərə istinad etmək üçün istifadə olunan hüquqi və siyasi nəzəriyyədə bir sənət terminidir (Corlett, Francescotti, 2002: 1083). Nifrət bir qayda olaraq etnik mənsubiyyəti, dini, cinsi ilə fərqlənən qrupları tərənnüm edən və onlara mənsub olan toplumlara və ya bir şəxsə qarşı qəsdən güclü antipatiyanı ifadə edir (Simpson, 2013: 701). Nifrətə təhrik təhqir, təqib, dözümsüzlüyə əsaslanan nifrəti yayan, təhrik edən, təşviq edən və ya əsaslandırın bütün ifadə formalarını əhatə edir. Bu, gələcəkdə müəyyən bir qrupa qarşı daha çox təzyiq və ayrı-seçkilinin tətbiqi üçün əsas rolunu oynaya bilər. Bu səbəbdən nifrət nitqi ilə ifadə azadlığı arasında sərhəd müəyyən etmək vacibdir, çünki ifadə azadlığı “dövləti və ya əhalinin hər hansı bir hissəsini incidən, sarsıdan və ya narahat edən” ifadələri də ehtiva edə bilər (Erbakan v. Turkey, 2006: §49).

Bəzi elm adamlarının fikrincə, “nifrət nitqi” məhfumu ilk olaraq Amerika Birləşmiş Ştatlarında istifadə olunmuşdur və daha sonra hüquq elmində digər ölkələrin nümayəndələri tərəfindən istinad olunaraq məşhurluq qazandı (Belavusau, 2013: 40). Nifrət, fərdin təmsil etdiyi qrup ilə fərdi birləşdirən xüsusiyyətlərə aiddir. Cəmiyyətdəki müəyyən bir qrupu stereotipləşdirmək şəxsin qabiliyyət və ehtiyaclarını fərdi qaydada müəyyən etməyə və qiymətləndirməyə maneələr törədir (Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, 2017: §46).

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin nifrət nitqinin çərçivələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı fəaliyyətindən söz açarkən bildirmək lazımdır ki, AİHM dərc etdiyi qərarlarda konkret olaraq nifrət nitqini təşkil edən müəyyən ifadələr və dözümsüzlük əsasında nifrətə təhrik və təşviq edən çıxışlar arasında fərq qoymamışdır (Rainey, Wicks, Ovey, 2014: 441).

AİHM bir çox hallarda Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 17-ci maddəsinə və 10.2-ci maddəsində göstərilən məhdudiyyətlərə istinad edirdi (Rainey, Wicks, Ovey, 2014: 441). Konvensiyada heç nə hər hansı dövlətin, qrupun və ya şəxsin burada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarının ləğvinə yönəlmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı əməl törətmək və ya onları Konvensiyada nəzərdə tutulandan daha artıq məhdudlaşdırmaq hüququna malik olması kimi şərh oluna bilməz. Bununla yanaşı, Məhkəmə ifadənin nifrətə təhrik olub-olmaması ilə bağlı qərar verərkən ifadənin işlədildiyi kontekstə önəm verir. Açıqlama və ya ifadə bu mövzu ilə bağlı məlumatlı tamaşaçılara, auditoriyaya münasibətdə istifadə olunması halında onun nifrətə təhrik kimi qiymətləndirilməsi ehtimalı olqudeca aşağıdır (Jersild v Denmark, 1994). Beləliklə, AİHM nitqin nifrət nitqi olub-olmaması ilə bağlı yalnız qeyri-müəyyən çərçivələr müəyyən etmişdir. Bəzi hallarda isə AİHM iş materiallarında sadalanan faktların nifrət nitqi və ya nifrəti təhrik edən nitq kimi dəyərləndirib-dəyərləndirməməsi ilə bağlı məsələnin hüquqi təhlilini aparmayaraq ümumiyyətlə o məsələyə toxunmur. Vedjeland İsveçə qarşı işdə Məhkəmə məktəb şagirdləri arasında paylanılan broşurları “nifrət nitqi” mənbəyi kimi qiymətləndirərək yenə işin icraatdan çıxarılması üçün Konvensiyanın 17-ci maddəsinə istinad etdi. Öncə də qeyd edildiyi kimi nifrət nitqi nifrəti təhrik və təşviq edən ifadələri, açıqlamaları da ehtiva edir. Bu baxımdan Vedjeland işinin əhəmiyyəti danılmazdır. Digər tərəfdən bu işdə ilk dəfədir ki, AİHM nifrət nitqinin irqi əsaslı çıxışları nəzərdə tutan klassik məhfumunun çərçivəsindən kənara çıxaraq homofob ifadələri də 10-cu maddənin qanuni şəkildə məhdudlaşdırılması üçün əsas şəkildə tanıdı. Məhkəmə bildirdi ki, cinsi orientasiya əsasında ayrı-seçkilik irq, milli və etnik əsaslı ayrı-seçkilik qədər ciddi problemdir (Vedjeland v Sweden, 2012: §55).

Bununla yanaşı, Məhkəmə bu işdə nifrəti təhrik etmək və bunun birbaşa və dolaylı nəticələrini müəyyən edən yanaşmadan istifadə etmişdir. Məhkəmə qeyd etdi ki, nifrətə təhrik mütləq zorakılığa və ya digər cinayət əməllərinə çağırış ilə nəticələnməyə də bilər. Əhalinin müəyyən qruplarının, kəsimlərinin təhqir edilməsi, aşağılanması və ya böhtan atılması nəticəsində hücumlar ifadə azadlığından məsuliyyətsiz şəkildə istifadə edən şəxslərə qarşı mübarizənin aparılması və ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması üçün dövlət orqanları tərəfindən müvafiq addımların atılmasına kifayət edə bilər (Vedjeland v Sweden, 2012: §55).

Bir faktı da qeyd etmək yerinə düşərdir ki, Məhkəmə nifrətə təşviqi ehtiva edən çıxışlarla bağlı tətbiq olunan məhdudiyətlərin həddlərini müəyyən etməkdə dövlətlərə mülahizə sərbəstliyini tanıyır (Soulas et autres v. Fance, 2008). AİHM sırf Fransaya aid məxsusi problem olan immiqrasiya və miqrantların inteqrasiyası probleminin müzakirəsinin cəmiyyət üçün vacibliyini tanıyaraq dövlətin bu mövzu ilə əlaqədar məhdudiyətlərin tətbiqi sahəsində mülahizə sərbəstliyini tanımışdır (Janssen, 2009: 27).

Nifrətə təhrik və ya nifrət nitqinə qarşı mübarizə sahəsində dövlətlərin mülahizə sərbəstliyinə baxmayaraq, AİHM tətbiq edilən məhdudiyət tədbirlərinin qanuni məqsəd daşıyıb-daşımamasının müəyyən edilməsi üzrə bəzi faktorları təsbit etdi. Nifrət nitqinin məhdudlaşdırılması üçün əsasların qanuniliyini yoxlayarkən aşağıdakı faktorlara diqqət yetirmək lazımdır:

a) açıqlamalar siyasi və sosial gərginlik fonunda edilibmi (Perinçek v. Switzerland, 2015: §205);

b) birbaşa və daha geniş kontekstdə baxıldıqda, açıqlamalar zorakılığa birbaşa və ya dolaylı çağırış və ya zorakılığa bəraət qazandırmaq kimi qiymətləndirilə bilərmi (Perinçek v. Switzerland, 2015: §206);

c) açıqlama və ya bəyanatın verilməsi yolu və birbaşa və ya dolaylı zərərli, mənfi nəticələrə səbəb olma qabiliyyəti (Perinçek v. Switzerland, 2015: §207).

Nifrət nitqi ilə cəmiyyətin hər hansı bir hissəsini şok edən və ya təhqir edən ifadələr arasında fərq qoyarkən, ifadənin istifadəsini şərtləndirən əsasları təhlil etmək yerinə düşərdi. Cəmiyyətin bir hissəsini sarsıdan, şok edən və ya narahat edən bir açıqlama belə az və ya çox ictimai müzakirələrə öz töhfəsini verməlidir. Yalnız bu halda həmin ifadələr və çıxışlar Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 10-cu maddəsinin çetiri altında müdafiə oluna bilər. Nifrət nitqində belə açıqlamalara səbəb ictimai müzakirələrə töhfə deyil, nifrətin, dözümsüzlüyün yayılmasıdır və bu çıxışlar həqiqətlərə əsaslanan obyektiv məlumatları deyil, əsasən şəxsi fikirləri əks etdirir. AİHM tərəfindən müəyyən olunan kriteriyaların mühümlüyünə baxmayaraq, bildirmək lazımdır ki, Məhkəmənin son dərəcə kontekst, məzmunu əsaslanan yanaşması cəmiyyətin əksəriyyətinin görüşlərinə zidd olan ifadələrə, açıqlamalara qeyri-mütənasib olaraq məhdudiyətlərin tətbiqinə gətirib çıxara bilər. Belə olduqda, sual yaranır: Kim ifadənin məzmununun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının ruhunu zidd olub-olmadığı ilə bağlı fikir yürüdə bilər? Kim öz üzərinə belə məsuliyyəti götürə bilər və götürdüyü təqdirdə obyektiv faktların təhlili zamanı həmin şəxsin subyektiv fikirlərinin digər şəxslərin fikirləri ilə kəsişdiyinə kim zəmanət verə bilər? Bildiyimiz kimi, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası canlı alətdir və dəyişən cəmiyyətlərin insan hüquqlarına baxışını ehtiva edərək yeni çağırışlara cavab verir. Belə olduqda, hansısa ifadənin müəyyən zaman kəsiyində Konvensiyanın ruhuna zidd olub-olmadığı ilə bağlı fikir yürütmək üçün yalnız məzmunu əsaslanan yanaşmadan istifadə Konvensiyanın tətbiqində sui-istifadələrə yol açar, çünki “Konvensiyanın ruhu” konkret və aydın standartları və hüquqi çərçivələri müəyyən etməyərək Konvensiyanı tətbiq edən dövlətlərə və dövlətlərin hərəkətlərinə hüquqi qiymət verən AİHM-ə qeyri-mütənasib şəkildə qiymətləndirmə sərbəstliyi təqdim edir. Unutmaq lazım deyil ki, AİHM-in hakimləri də müəyyən dünya görüşünə, oturmuş əxlaqi, fəlsəfi və dini baxışlara sahib adi şəxslərdir. İşin faktiki hallarında göstərilmiş fikirlər onların nöqtəy-nəzərindən ya söz azadlığının tərənnümü kimi, ya da ki, əksinə nifrət nitqi kimi qavranıla bilər. Beləliklə, bizim fikirlərimiz və inanclarımız cəmiyyət üçün hansı ifadələrin həqiqətən də təhlükəli olmaları barədə fikir yürütmək qabiliyyətimizə təsir edə bilər (Concurring Opinion of Judge Spielmann, 2012: §1). Təbii ki, ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması hər bir işin faktiki hallarından asılıdır və hər bir potensial pozuntunu öncədən müəyyən etmək və presedent hüququnda pozuntuların tam siyasini müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Lakin iş nifrət nitqinə gəldikdə, həm ifadə azadlığından istifadə edən şəxs, həm də həmin azadlığı məhdudlaşdıran dövlət orqanlarının sui-istifadələri riskini azaltmaq üçün nifrət nitqinin anlayışı verilməlidir və ya ifadənin nifrət nitqi kimi qiymətləndirilməsi üçün yalnız məzmunu əsaslanmayan tam, dolğun siyahı tərtib olunmalıdır.

Fikrimcə, “nifrət nitqi” anlayışı məcburi hüquqi qüvvəyə malik sənəddə müəyyən edilmiş standartlara cavab verməlidir və ya əsas amillər və faktorlar aydın və şəffaf şərtlərlə müəyyənləşdirilməli və “nifrət nitqi” nin tərfi auditoriyadan və digər amillərdən asılı olaraq dəyişməməlidir. Bir şəxsin ifadəsində nifrət nitqi aşkar edildikdə, o, qadağan edilməlidir, cəmiyyəti və ya onun böyük bir kəsimini şok edən digər təhqiramiz nitq formaları və açıqlamalar dövlətlərə verilən daha geniş mülahizə sərbəstliyi çərçivəsində məhdudiyətlərə məruz qala bilər. Əks təqdirdə nifrət nitqi ilə mübarizə çoxluğun paylaşıdığı fikirlərə əks gedən və ya onlarla razılaşmayan şəxslərə qarşı təcibi vasitəsinə çevrilə bilər. AİHM-in yanaşması ilə əlaqədar son olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Məhkəmə nifrət nitqinə konkret anlayış verməsə də, nifrət nitqini müəyyənləşdirmək üçün bir çərçivə hazırlamışdır. Bununla birlikdə, kifayət qədər çox sayda işlərdə Məhkəmə, müəyyən bir ifadənin nifrət nitqini təşkil etməsi ilə bağlı sual konkret cavab verməyərək avtomatik olaraq həmin ifadələrin Konvensiyanın ruhuna zidd olduğunu bildirərək 17-ci maddə altında işi qəbul edilməz elan etmişdir ki, bu da öz növbəsində nifrət nitqi ilə bağlı Məhkəmənin yanaşmasını

öyrənməyə maneə törətmişdir. AİHM daha çox bu sahədə dövlətlərə mülahizə sərbəstliyi tanıyaraq konkret ifadələrin nifrət nitqi olmasını müəyyən etməyi dövlətlərin səlahiyyət çərçivəsinə aid etmişdir.

AİHM-in presedent hüququ ilə yanaşı, Avropa Şurası nifrət nitqi ilə mübarizə sahəsində kifayət qədər geniş “yumşaq hüquq” normaları hazırlamışdır. Bildiyimiz kimi, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 97/204 sayılı Tövsiyəsi məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmasa da, təşkilat çərçivəsində ilk dəfə nifrət nitqinin anlayışını vermişdir. Tövsiyədə verilən anlayışa görə “nifrətə təhrik” dedikdə irqi nifrəti, ksenofobiyayı, antisemitizmi və ya dözümsüzlüyə əsaslanan digər nifrət formalarını yayan, təhrik edən, təşviq edən və ya əsaslandırılan bütün ifadə formalarını əhatə etməsi başa düşülməlidir, bunlara aiddir: aqressiv millətçilik və etnosentrizm, ayrıseçkiliklə ifadə olunan dözümsüzlük, azlıqlara, miqrantlara və immiqrant mənşəli insanlara qarşı düşmənçilik.

Bu tövsiyə vasitəsilə Nazirlər Komitəsi üzv dövlətləri nifrətə çağırış və ya irqi zəmində nifrət, ksenofobiya, antisemitizm və ayrı-seçkiliyin digər formaları, habelə dözümsüzlüyə əsaslanan nifrət nitqi kimi tövsif oluna bilən açıqlamalarla və ifadələrlə mübarizəyə çağıraraq nifrət nitqinin qarşısının alınması üçün məhdudiyətlərin sahəsini genişləndirməyə təşviq edir (Heinze, 2006: 545).

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Avropa Şurası çərçivəsində sırf irqi zəmin ayrı-seçkilik və nifrət nitqi ilə mübarizə sahəsində bir sıra tövsiyələr və digər hüquqi sənədlər toplusu hazırlanmışdır. Müqayisə üçün bildirmək lazımdır ki, seksist nifrət nitqi üzrə yanaşma son zamanlar işlənməyə başlanıldığından bu sahədə hüquqi sənədlər bir o qədər deyil.

Lakin Avropa Şurası çərçivəsində fəaliyyət göstərən 15 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsində digər yanaşma tətbiq olunaraq nifrət nitqinin daha geniş anlayışından istifadə olunur. İlk dəfə digər əsaslarla birgə cins də nifrət nitqi üçün əsaslardan biri kimi müəyyən edildi. Bu Tövsiyəyə görə nifrət nitqi aşağıdakı kimi başa düşülməlidir: şəxsin və ya bir qrup şəxsin alçaldılmasına, təhqir edilməsinə, ona qarşı düşmənçiliyə təhrik və ya təşviq etmə, habelə bu cür şəxsə və ya şəxslərə qarşı irq, din, dil, inanc, vətəndaşlıq, milliyyət və ya etnik məsubiyyət, həmçinin yaş, cins, cinsi məsubiyyət və cinsi orientasiya da daxil olmaqla şəxsi xüsusiyyətlərin natamam siyahısına əsaslanan qısnama, təhqir, neqativ stereotiplərin yaradılması, damğalama və ya təhdidlər və ya yuxarıda sadalanan hərəkətlərə bəraət qazandırma (Explanatory Memorandum to the Rec. ECRI, 2015: § 9). Hazırkı Tövsiyədə istifadə olunan nifrət nitqinin anlayışı digər sənədlərdəki təriflərdən olduqca genişdir və AİHM tətbiq etdiyi yanaşma ilə tam kəsişmir. Tövsiyə həm artıq var olan standartları, həm də nifrət nitqini müəyyən etməyə imkan yaradan yeni yanaşmaları ehtiva edir. Tövsiyə dövlətlər qarşısında hüquqi öhdəliklər nəzərdə tutmasa da, gender bərabərliyi sahəsində damğalama, stereotiplərin qadağan olunması kimi aspektləri də nifrət nitqi anlayışına daxil etmək üzrə niyyətini ortaya qoyur. Ayrı-seçkiliklə bərabər nifrət nitqinin əhatə dairəsi də genişlənməyə məruz qalmışdır. AİHM-nin nifrət nitqinə zorakılığın və ya digər zərərli nəticələrə səbəb olan ifadələrin birbaşa və dolaylı təşviqi kimi yanaşmasından fərqli olaraq, hazırkı Tövsiyə nifrət nitqinə böhtan və təhqirlərin yayılması və təşviqini də daxil edərək daha da irəli gedir. Bu yanaşma nifrət nitqinin anlayışını genişləndirir və nəticədə ifadə azadlığının dövlətlər tərəfindən ixtiyari olaraq məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxara bilər, çünki mənfi stereotipin tətbiqi və damğalamanın anlayışı ayrıca verilmədən onların nifrət nitqi məhfumuna daxil edilməsi hüquqi qeyri-müəyyənliyi daha da qabarıq biruzə verəcək. Tövsiyədə göstərilən aşağıdakı aspektlər AİHM-in yanaşmasında nəzərdə tutulmadığından onlara fikir yetirmək məqsədemüvafiqdir:

(a) bəhs edilən nifrət nitqinin istifadə olunduğu kontekst (xüsusən, nifrət nitqinin əlaqələndirildiyi cəmiyyətdə onsuz da ciddi gərginliyin olub-olmaması);

(b) nifrət nitqindən istifadə edən bir insanın başqalarına təsir etmə qabiliyyəti (məsələn, bu şəxslərin siyasi, dini və ya ictimai xadim olması);

(c) istifadə olunan dilin təbiəti və gücü (məsələn, təhrikedici və birbaşa olaraq auditoriyaya istiqamətlənmişdirmi, yalnız məlumatlar, mənfi stereotip və damğalanma və ya zorakılıq, hədə-qorxu, düşmənçilik və ya ayrı-seçkilik hərəkətlərini təşviq edə bilən dildirmi);

(d) konkret şərhlərin məzmunu (istər təcrid olunmuş yeganə hadisə olsun, istərsə dəfələrlə təkrarlanmış ifadələrə yer versin və xüsusən debatlar zamanı eyni və ya başqa bir şəxsin fərqli ifadələr ilə tarazlı və mütənasib hesab edilə bilər);

(e) istifadə olunan ortam və ya şərait (məsələn, interaktiv bir tədbirdə dərhal bir tamaşaçı reaksiyasının mümkün olub-olmaması);

(f) tamaşaçı auditoriyasının keyfiyyəti (şiddət, zorakılıq, hədə-qorxu, düşmənçilik və ya ayrı-seçkilik hərəkətlərinə meyl varımı) (Explanatory Memorandum to the Rec. ECRI, 2015: §16).

Tövsiyədəki yanaşma AİHM-in tətbiq etdiyi yanaşma ilə oxşarlıq təşkil edir. Sadəcə olaraq Tövsiyə nifrət nitqini daha geniş tövsif edərək nifrətə təhrikə niyyətin olmasını müəyyən etmək sahəsində dövlətlərə

olduqca geniş mülahizə sərbəstliyini tanıyır. Tövsiyədə nifrət nitqinin anlayışı ilə birlikdə, çıxış və ya açıqlamanın nifrət nitqi sayılması üçün kriteriyaların siyahısı sadalanır.

Nəticədə qeyd etmək olar ki, AİHM-in nifrət nitqinə yanaşması Ümumi Siyasət Tövsiyəsi N. 15 ilə müqayisədə daha konkret və aydındır. Belə ki, Tövsiyə mənfi stereotipləri, təbliğatı, nifrətə təhriki və s.-ni ehtiva edir. Beləliklə, ifadə azadlığına qeyri-mütənasib şəkildə təzyiq göstərən, digər tərəfdən isə, böhtan, qaralama, nifrətə təhrik edən hüquqi mətnlərdəki qeyri-müəyyən ifadələrin tətbiqindən uzaqlaşmaq üçün hüquq ictimaiyyəti nifrət nitqi ilə mübarizə sahəsində birgə söyləri ortaya qoyaraq vahid yanaşma sərgiləməlidir.

Nəticə

Yuxarıda aparılan müqayisəli təhlilə nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, həm AİHM-in, həm də Avropa Şurasının yanaşması nifrət nitqinin anlayışının hüquq müstəvisində bərqərar olması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla belə hər iki yanaşmadakı çatışmazlıqlara toxunmadan onların tətbiqindəki boşluqları aradan qaldırmaq çətin olacaqdır.

Məqalədə aparılan təhlili bir daha detallı təsvir etmədən bəzi aspektləri qeyd etmək məqsədomüvafiqdir. İlk növbədə AİHM-in yanaşmasını araşdıraraq müsbət tərəflərlə yanaşı bəzi boşluqları görmək mümkündür. Birincisi, AİHM ifadə azadlığını ehtiva edən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 10-cu maddəsinin pozuntusu iddia edilən işlərdə bir çox hallarda mübahisələndirilən ifadənin, çıxışın, açıqlamanın və ya özünüifadənin hər hansı digər formasının nifrət nitqi və ya nifrətə təhrik edən nitq kimi qiymətləndirməsi məsələsini qaldırmayaraq birbaşa olaraq onun Konvensiyanın ruhunda zidd hərəkət kimi 17-ci maddə çərçivəsində işi qəbul edilməz elan edir. Belə olduğu halda, konkret olaraq həmin ifadənin hansı hissəsinin 10-cu maddənin sui-istifadəsi olduğu ilə bağlı məsələ qaranlıq qalır. Belə olduğu təqdirdə, nifrət nitqi anlayışı hüquqi müstəvidə inkişaf etdirilmir və nəticədə nifrət nitqinin müəyyən edilməsi üzrə vəzifə mülahizə sərbəstliyi çərçivəsində üzv dövlətlərə həvalə edilir.

İkincisi, nifrət nitqinin işin faktiki hallarından asılı olaraq müəyyən edilməsində AİHM məzmununa, kontekstdə əsaslanmış yanaşmadan istifadə edir ki, bu da məsələnin həllində hüquqi müəyyənlik prinsipinə uyğunluğu tam təmin etmir.

AİHM ilə müqayisədə Avropa Şurasının qurumları yeni yanaşma təklif edərək artıq oturuşmuş nifrət nitqi məhfumunu daha da genişləndirərək buraya damğalama, aşağılama, mənfi stereotiplərdən istifadə kimi yeni anlayışları əlavə edərək dövlətlərin nifrət nitqi ilə mübarizə sahəsini daha da genişləndirmişdirlər. Avropa Şurası bir çox hallarda irqi ayrı-seçkilik səbəbilə tətbiq edilən nifrət nitqi ilə mübarizə sahəsində tövsiyələr və digər hüquqi sənədlər hazırlamışdır. Lakin qadınlara qarşı istifadə olunan seksist nifrət nitqi ilə mübarizə sahəsində tövsiyələr və digər sənədlər yalnız son zamanlarda qəbul edilməyə başladı. Avropa Şurasının nifrət nitqi sahəsində qəbul etdiyi çoxsaylı sənədlərdən mühüm əhəmiyyət kəsb edənləri R (97) sayılı Tövsiyə və 15 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsidir. Belə ki, hər iki sənəddə nifrətə təhrik və nifrət nitqinin əhatə dairəsi və ifadənin nifrət nitqi kimi tövsif olunması üçün kriteriyalar təsbit edilmişdir. Həmin kriteriyalar AİHM-in müəyyən etdiklərindən daha genişdir.

Hər iki qurumun istifadə etdiyi yanaşmalardakı fərqlərə baxmayaraq, onların oxşar tərəfləri də vardır. Belə ki, yanaşmalar məzmun (kontekst) xarakterlidir. Yəni ifadənin nifrət nitqi kimi qiymətləndirilməsi üçün onun obyektiv xassələri və xüsusiyyətləri deyil, ifadənin edildiyi kontekst, mühit əsas götürülür ki, bu da ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması üçün vacib əsaslardan olan nifrət nitqinin müəyyən edilməsində boşluqlar yaradır. Belə olduqda, ölkədən ölkəyə nifrət nitqinin anlayışı daralıb genişlənmə bilər ki, XXI yüzillikdə informasiyanın ötürülməsində dövlət sərhədləri mühüm rol oynamadığından bir ölkədə nifrət nitqi kimi tanınmayan məlumat digər ölkənin yurisdiksiyası çərçivəsində yayıldıqda müvafiq qanunvericilik çərçivəsində məsuliyyətə səbəb ola bilər.

Yuxarıda qeyd olunanları cəmləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, nifrət nitqi ilə mübarizənin effektivliyinin artırılması üçün onun Avropa regionunda vahid anlayışı olmalıdır və hal- hazırda tətbiq edilən kontekst-əsaslı yanaşmadan uzaqlaşmaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Action Plan, CM (2005) 80 final 17 May 2005 [elektron mənbə] URL: http://coe.int/t/dcr/summit/2005_0517_plan_action_en.asp. (son baxış - 02.02. 2021)
2. Handyside v. the United Kingdom judgment of 7 December 1976
3. Erbakan v. Turkey judgment of 6 July 2006
4. Corlett J.A., Franciscotti R., Foundations of a Theory of Hate Speech // Law Review 2002. № 48
5. Simpson R.M., Dignity, Harm, and Hate Speech // Law and Philosophy 2013. № 32

6. Belavusau U. Freedom of Speech: Importing European and US Constitutional Models in Transnational Democracies / London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. -220 c.
7. Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, app. no. 17484/15, 25/07/2017
8. Rainey B., Wicks E., Ovey C. The European Convention on Human Rights/6 Oxford: Oxford Uni Press, 2014. – 652 p.
9. Jersild v Denmark, (App. 15890/89), September 24, 1994, Series A No. 298, (1994) 19 EHRR1
10. Vedjeland v Sweden, (App.1813/07), 9 February 2012
11. Case of Soulas et autres v. Fance (Requête no 15948/03), 10 July 2008
12. Janssen E. Limits to Expression on Religion in France // Agam & Religiustas di Europa, Journal of European Studies 2009. № 1. – pp. 22-45.
13. Case of Perinçek v. Switzerland, (Application no. 27510/08), 15 October 2015
14. Concurring Opinion of Judge Spielmann Joined by Judge Nussberger, Vejdeland and others v. Sweden Judgment , (App.1813/07), 9 February 2012 – Separate Opinions
15. Recommendation No R (97) 20E (1997) [elektron mənbə] URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680505d5b (son baxış - 08.02. 2021)
16. Heinze E. Viewpoint Absolutism and Hate Speech// The Modern Law Review-2006. T. 69. № 4. – C. 543-582.
17. Explanatory Memorandum to ECRI General Policy Recommendation No. 15 on Combating Hate Speech, 2015. 20. Explanatory Memorandum to the Rec. ECRI 2015

Rəyçi: prof. Ş.Səmədova

Göndərilib: 11.02.2021

Qəbul edilib: 14.02.2021